

позичення *занкель*: "...поясь срѣбрны(й), ...на за(н)келю Адамъ и Евѡва вирисована" [ЛРК, 148], яке на теренах України було широкоживаним, на чому наголошують укладачі ІСУМ [10, 114; 10, 120]: "...взято поя(с) ѡксамит(н)и(и) зъ за(н)келемъ ис пряж(ж)кою..." (Київ, 1591); "...взяли... пояс оксамитный, з ланцужками серебряными из занкликомъ" (Луцьк, 1598). Ця лексема (*занкель*, *зангель*, *занкгель*) запозичена через посередництво стп. *zankelel* < свн. *senkel* "застібка, клямра".

Окрему групу становлять запозичені лексеми, які номінують господарські речі, що слугували для подачі, приготування, зберігання їжі тощо. У ЛРК фіксується лексема *барило*: "...барило горѣлки" [ЛРК, 123], яка була запозичена з пол. *baruła*, в яку вона потрапила з італійської (*barile*), а своїм корінням сягає латинської мови (*barillus*) і вживалася для номінації поняття "опукла бочка, міра рідини місткістю в 24 гарці" [1, с. 404]. "З другої половини XVI ст. пам'ятки засвідчують поширення в українській мові назв нового типу вузькогорлого начиння (глиняного, а згодом скляного) для зберігання спиртних напоїв: *флаша*, *фляша* "пляшка", "бутель": Флашъ пуздерко полное, а особливо флаша великая (АЮЗР, 1570, 1/1, 23) чи *пляша* (АП, 1713, 253). Специалізація загальної назви *фляша* (п. *flasza* – з XVI ст., н. *Flasche* – Вг., 122) у значенні "велика пляшка, бутиль" (із середини XVII ст.) пов'язана з виникненням похідних утворень на означення невеликої посудини: *фляшка*; уживався також демінутив другого ступеня *фляшечка* – аптекарський флакон, банка" [1, с. 403]. Зауважимо, що Є. Тимченко вказує на безпосередній шлях проникнення германізма *Flasche* в українську мову [МСТ 2, 454]. Це запозичення представлено і в досліджуваній пам'ятці: "...набравъши фляшу горѣлки..." [ЛРК, 49]. На позначення поняття "чара, бокал, чаша" в "Апокрисисі, соч. Христофора Филалета (1597–1599)" вжито лексему *келихъ*: "Поспольство келиха уживають", яке потрапило в українську мову через посередництво німецької (*Kelch*) з латинської мови (*calix*) [МСТ 1, 363]. Дещо іншим шляхом цього запозичення бачать укладачі ЕСУМ: пол. *kielich* < днв. *chelich* (свн. *kelich*, *kelch*, нвн. *Kelch*) "келіх", яке зводиться до лат. *calix* "т.с.", спорідненого з гр. *χάλιξ* "кубок, келих", *χαλιξ* "чашечка квітки", дінд. *kałáša* "горщик, кухоль, миска" [ЕСУМ 2, 421]. Для номінації поняття "шклянка, рюмка" вживалася лексема *шкляница*: "...горѣ(л)ку на столѣ в шкляници стоячую застал..." [ЛРК, 169], яка є польським запозиченням (*szklanica*); пор. *шклянка* < пол. *szklanka* [2, с. 402]. ЛРК фіксує запозичену з турецької мови лексему *тасок* (тур. *tas* "чашка") на позначення поняття "таз, миска": "...то(т) поя(с) з рукъ того купьца ... узяла... и положила(м) на дощѣ у таску своѣ(м)" [ЛРК, 66] та запозичену з польської мови (*tasca*) лексему *таця* "...та(м) нѣгде было на(м) с тацями ста(т)..." [ЛРК, 60] і видозмінену форму *тация* "...же якобы то шние с тацию медъ, пиво,

горѣлку, хлѣбъ к Выго(въ)скому посылали..." [ЛРК, 98] для номінації поняття "мілке блюдо, піднос".

Невід'ємним компонентом побуту українців упродовж століть були кошики, які виконували в господарстві різну функцію: за їх допомогою ловили рибу, збирали врожай, у них зберігали продукти, святити паску тощо. Тому писемні пам'ятки часто фіксують лексему *кошик*: "...в кошику не-сла" [ЛРК, 69] та скорочений варіант – *кошь*: "...у кошь укравъши..." [ЛРК, 134], яка, на думку М. Фасмера, є праслов'янською і спорідненою з лат. *qualum* "плетений кошик" (із **quaslo-*), *quasillus* "кошичок" [Фасмер 2, 359–360]. Ми свідомі того, що в мову українських пам'яток досліджуваного періоду ця лексема могла потрапити через посередництво польської мови (*kosz*).

ЛРК на позначення поняття "прилад, що освітлює приміщення; світильник, лампадка" фіксує латинське запозичення *лямпа* (*lampra*), що походить від гр. *λαμπας* "світло, світильник": "...ля(м)пу сребную, которую Ма(р)тинъ на хвалу це(р)кви... а ку спасенію своему зделавши..., вкрала" [ЛРК, 26].

Отже, як влучно зауважив італійський дослідник А. Грамші, "історія семантики – це аспект історії культури: мова становить одночасно і щось живе, і музей старожитностей життя та цивілізації" [2, с. 146].

Лексичні запозичення – це мініісторії формування української мовної картини світу. Лише комплексне та ґрунтовне їх дослідження дасть відповідь мовознавцям на багато нез'ясованих питань і можливість уточнення даних щодо часу, шляхів, мети запозичення, процесу їх адаптації до системи мови-реципієнта.

1. Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К., 1983; 2. *Gramsci A. Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce.* – Torino, 1948.

Список умовних скорочень: **ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови: У 7 т. Т. 1. – К., 1982; Т. 2. – К., 1985; Т. 3. – К., 1989; Т. 4. – К., 2003; Т. 5. – К., 2006; **ІСУМ** – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Список використаних джерел. – Львів, 1994; Вип. 1. – Львів, 1994; Вип. 2. – Львів, 1994; Вип. 3. – Львів, 1996; Вип. 4. – Львів, 1997; Вип. 5. – Львів, 1998; Вип. 6. – Львів, 1999; Вип. 7. – Львів, 2000; Вип. 8. – Львів, 2001; Вип. 9. – Львів, 2002; Вип. 10. – Львів, 2003; Вип. 11. – Львів, 2004; Вип. 12. – Львів, 2005; Вип. 13. – Львів, 2006; Вип. 14. – Львів, 2008; **МСТ** – Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. – Кн. 1–2. – К.-Нью-Йорк, 2003; **ЛРК** – Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. – К., 1986; **АЖМУ** – Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. – К., 1965; **ССУМ** – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. – Т. 1–2. – К., 1977–1978; **Даль** – Даль В. Толковный словарь живого великорусского языка. – Т. 1–4. – СПб., 1880–1882; **Фасмер** – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. Т. 1. – М., 1964; Т. 2. – М., 1967; Т. 3. – М., 1971; Т. 4. – М., 1973; **Срезн.** – Матеріали для Словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Труды И.И.Срезневского. – Т. 1–3, СПб., 1893–1912; **Berneker** – Berneker E. Slavisches etymologisches Wörterbuch, A-mor, Heidelberg, 1908–1913; **Machek** – Machek V. Etimologický slovník jazyka českého. – Praha, 1971; **Miklosich** – Miklosich F. Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. – Wien, 1886; **Brückner** – Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa, 1957; **SP** – Słownik polszczyzny XVI wieku. – Т. 1–25. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk., 1966–1997. SSP – Słownik staropolski. – Т. 1–10. – Wrocław – Kraków – Warszawa, 1953–1993.

Надійшла до редколегії 17.09.10

Л. Звонська, д-р філол. наук

АРХАЇЗМИ, ДІАЛЕКТИЗМИ ТА ЗАПОЗИЧЕННЯ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ МОВИ У ЛЕКСИКОНІ ГЕСИХІЯ

У статті розглядається походження алогенної лексики окремих давньогрецьких діалектів за глосами Лексикону Гесихія, досліджується зв'язок догрецького субстрату з давніми балканськими мовами.

The article researches the origin of allogenic vocabulary of some Ancient Greek dialects by the glosses of Lexicon of Ghesyhiy, explores the connection pre-Greek substrate with Ancient Balkan languages.

Грецька мова впродовж тривалого шляху розвитку – понад 30 століть – та завдяки діалектному розмаїттю становить значний інтерес як для класичної філології, так і для індоєвропейістики в цілому. Дослідження зако-

номірностей індоєвропейського мовного континууму тісно пов'язане з проблемами історико-генетичних і ареальних відносин грецької мови з іншими мовами. Результатом постійної мовної взаємодії давніх народів

став пласт догрецького субстрату у грецькій мові, природа якого негомогенна. Діалектні особливості давньогрецької мови дають значний матеріал для вивчення як лексики, яка має внутрішньомовну спорідненість, так і слів догрецького походження.

Свідчення про діалектні розбіжності грецької мови та запозичення з інших мов у грецькі діалекти можна віднайти не лише в античних авторів та пізніших коментарів їхніх творів, а також у граматистів та лексикографів. Проте, як зазначав Й.М.Тронський, лексичні та діалектологічні розвідки античних граматистів не відзначалися широким лінгвістичним кругозором [11, с. 50]. Граматистів елліністичного періоду цікавила не жива грецька мова у всьому розмаїтті діалектів, а лише мова класичного періоду, яку вони визначали нормою *ἑλληνισμός*. Діалектні дані враховувались лише у зв'язку з мовою класичних авторів, зате лексика діалектів, на яких не було літературних пам'яток, взагалі не бралась до уваги.

Тому для грецької історичної лексикології та давньогрецької діалектології незрівнянно вагомим джерелом вивчення лексики є словники Гесихія, Фотія, Свіди, Стефана Візантійського та деякі інші компілятивні лексикографічні праці. Серед перелічених лексиконів за обсягом, вагомістю та цінністю свідчень найзначимішим є Лексикон Гесихія Александрійського, який містить не лише тезаурус класичної грецької літератури та багату діалектну лексику, але й іншомовні слова. Словник Гесихія Александрійського є найбільшим з античних глосаріїв, які дійшли до нашого часу. Про автора словника майже нічого невідомо, лише зберігся лист Гесихія його товаришу Евлогію, проте сам Евлогія невідомий як автор яких-небудь філологічних праць. Багато зробивши для вивчення словника, К.Латте приходиться до висновку, що і Гесихій, і Евлогія – християни, тому датує написання словника V ст. н.е. [19, с. 6].

У результаті значної текстологічної роботи, виправлення та емендації словникових статей було здійснене перше наукове видання словника у XIX столітті М.Шмідтом [18]. Значний внесок у вивчення лексикографічної праці Гесихія у XX столітті зробив К.Латте, який з урахуванням нових досягнень палеографії, текстології і діалектології підготував нове видання словника з критичним апаратом [19]. Науковому вивченню матеріалу окремих глос присвячені праці А.Блюментала [14], В.Шварца [23], В.Нерознака [8, 9], А. Гойбека [17], проте ще не виявлено усі лексичні паралелі грецьких діалектизмів та інших давніх мов. У нашому дослідженні на матеріалі глос Лексикону Гесихія ми розглядаємо архаїчну, діалектну та іншомовну лексику давньогрецької мови в аспекті її походження. Предметом дослідження є алогенна лексика переважно дорійського і лаконського, меншою мірою іонійського та еолійського діалектів, яка не має етимологічної спорідненості та паралелей з іншими діалектами.

Словник Гесихія вигідно відрізняється від аналогічних пізноантичних і наступних візантійських словників багатим лексичним матеріалом не лише тих діалектів, які мали літературну традицію, а й літературно не опрацьованих (аркадо-кіпрський, памфілійський). Лексикон Гесихія має велику цінність як самий об'ємний з античних словників, що містить дані з історії та діалектології давньогрецької мови. Він є першим у світовій лексикографії тлумачним і водночас діалектним словником. Словник Гесихія (V ст. н.е.) дійшов до нас в одному списку, так званому Венеціанському рукописі, який, вважається, був створений на півдні Італії в XV столітті. Сам словник є компіляцією, про що свідчить його повна назва "Гесихія Александрійського граматис-

та повне зібрання слів за алфавітом з творів Аристарха, Апіона і Геліодора". Він укладений на основі праці античного лексикографа Діогеніана, який в свою чергу скоротив лексикографічну працю Памфіла, котрий узагальнив праці своїх попередників.

При дослідженні лексики Словника Гесихія слід враховувати те, що значна її частина не належить до часу створення словника і в цілому не відображає стан розвитку мови V ст. н.е. У Словнику представлена лексика класичного і архаїчного періоду, а також широкий спектр діалектизмів. Значення словника Гесихія не лише для грецької, а й для індоєвропейської діалектології стало особливо зрозумілим після дешифрування кріто-мікенських текстів. Те, що раніше вважалося дослідниками у Гесихія варваризмами, незрозумілими словами або тлумачилось як спотворення при переписуванні, виявилось архаїчною мікенською лексикою або словами сусідніх індоєвропейських народностей [7, с. 125].

Окремого дослідження потребує дослідження просодики і діакритиків у глосах Гесихія, яке видавці М.Шмідт і К.Латте витлумачили як візантійське орфографічне оформлення. Й.Тронський вказував, що Гесихій відтворював традицію дорійського типу наголосення, а його відхилення від норм Геродіана ще заслуговують детального вивчення [12, с. 176], інші дослідники цілком слушно відзначають різницю типів наголосення у різних діалектах однієї мови [10, с. 50]. Нові дослідження цаконського діалекту теж підтвердили правильність акцентуації у Гесихія, тому гіперкритична коректура наголосів зазнала перегляду як невинуватана, і науковцями було визнано акцентуаційну коректність Гесихія [13].

Поруч з найдавнішим епіграфічним матеріалом, спадщиною давніх авторів, словник Гесихія є одним з важливих джерел вивчення історії грецької мови, оскільки він містить чимало слів, які не зустрічаються в літературних текстах та написах. У словнику відображено чимало явищ як архаїчного чи діалектного характеру (наявність початкової дигамми), так і елементів сучасної автору грецької мови (ітацизм, вітацизм, спірантизація передньоязикових та ін.) [2, с. 248, 158–161].

Словник Гесихія служить одним з найважливіших джерел для вивчення історичної фонетики грецької мови. Численні мовні явища (наявність дигамми на початку слова, поява вітацизму та ітацизму), знаходять своє відображення в цьому словнику. Наприклад, в словнику знак *F* (дигамма) графічно нотується, як *Γ* (гамма), про що свідчать глоси у Гесихія: *γῶινος < Γῶινος* *вино*, *γέτος < Γέτος* *вік, рік*. Вітацизм також неоднозначно засвідчений у словнику, що *β* вимовлялася як *v*. Знайшла своє відображення й активна дія процесу ітацизму в діалектній грецькій мові: *ιθός / ευθός* *прямий*. В наведеному прикладі паралельно з явищем ітацизму Гесихій фіксує стягнення *ευ > ι*. Лексикон Гесихія фіксує тенденцію до спірантизації глухого придихового звука, який позначався в давньогрецькій мові "тетото". Про те, що *θ* стала вимовлятися, як міжзубний спірант, засвідчують глоси із Гесихія: *φλάσας / θλάσας* від *θλάω* *роздає лювати, м'яти*.

Гесихій наводить значну кількість прикладів, які свідчать про чергування *b/m* на початку слова. Явище це було досить поширеним на давніх Балканах, особливо у фракійській і сучасній албанській мові [9, с. 31]. Приклади чергування *b/m* у Гесихія, як правило, супроводжуються іншими фонетичними процесами: синкопою, дисиміляцією, змінами у вокалізмі, н-д: *βόρμαξ / μόρμηξ* *мураха*, *βέλλειν / μέλλειν* *турбуватися*, *βρύματα / μπρύματα* *нитки*.

Крім великої кількості діалектної лексики грецької мови, в словнику представлено значний пласт лексики давніх мов, які зникли. Окрім діалектної лексики, в Лексиконі подані слова інших давніх індоєвропейських мов, як правило, з вказівками-етніконами. Це – глоси із зазначенням Ἀθαμᾶνες, Βιθυνοί, Ἠπειρώται, Θεσπρωτοί, Θρηῆκες, Λάκωνες, Μακεδόνες, Μεσσάπιοι, Μολλοτοί, Ὀρέσται, Παϊόνες, Φρύγες, Χάονες. Грецькі автори класичної доби усі перелічені народи називали варваромовними – βαρβαρόφωνοι.

Велику кількість алогенної лексики засвідчено у дорійському, лаконському діалектах, яка зазначається у Гесихія як ἄταξ εἰρημένα. Вперше лексику іншомовного походження А.Блюменталь розподілив на декілька шарів: іллірійський в дорійському, македонський, месапський, егейський, малоазійський [14, с. 56–59]. Дослідник вказував, що значна кількість глос дорійського діалекту Тарента іллірійського та месапського походження. Значна кількість негрецької лексики, зазначеної як ἄταξ εἰρημένα позначені етніконами Λάκωνες і Δωριείς, що вказує на побутування цих слів в лаконському та дорійському діалектах.

Окрім того, словник Гесихія значно доповнює матеріал інших давніх балканських мов, таких як давньомакедонська, фрігійська, фракійська, месапська [6, с. 43]. Індоєвропейське догрецьке населення, т. з. пеласги залишило в спадщину чимало субстратної лексики, проблема стратифікації якої тісно пов'язана з дослідженнями мов балканського ареалу [23; 3, с. 104].

Чимало ἄταξ εἰρημένα зустрічаються вже у мікенському діалекті та у Гомера, що свідчить про давні тісні генетичні й ареальні зв'язки грецької мови з навколишніми балканськими мовами. Наприклад, δέπας кубок засвідчене у Гомера (Δ 3), у мікенському діалекті – di-ра. В.Іванов вважає його хетто-лувійським запозиченням і порівнює його з хетською назвою посудини tapisana [3, с. 29]. Ізосемами можуть слугувати албанське (далі алб.) djer *видовбана з дерева колиска* [1, с. 76]. Можливо, з цим пов'язана у Гесихія ще й інша глоса δύβρις *море*, яка теж має албанську паралель *deub *глибина* > deb *море*. Підтвердженням у цілому індоєвропейського походження цих слів можна віднайти в інших мовах: литовське (далі лит.) dubra *впадина, болото*, латвійське (далі латв.) duburs *глибоке місце, яма на дні*.

До гомерівської лексики належить також δῆμον *жир*: ὄς κε φάγησι Λυκάονος ἀργέτα δῆμον (φ 127). З паралелей, які наводить Г. Фріск, на нашу думку, переконливими видаються такі: алб. dhjatë *жир, сало*, болгарське (далі болг.) с'ага *жир на овечій шерсті*, лит. demė *пляма, забруднене місце* [16, с. 381].

Для глоси πέλλης *попелястий, сивий* існує ряд лексичних паралелей: давньоіндійське (далі д-інд.) palitā *сивий*, латв. pelēks *сірий*, вірменське alik *сива борода*, алб. plak *старий*. З подібним значенням зустрічається класичне аттичне слово πελιτνός *блідо-синій*, засвідчене у Демосфена і Фукидіда, в Софокла πελιδνός, у Аристотеля та в елліністичних авторів πελιδναός [20, с. 1357], а також широко уживане класичне слово πολίος, πέλλος *чорноватий, сірий, сивий*. Страбон пише, що у феспротів і молосів, а також у македонців старих жінок називають πέλλιας, а старих чоловіків πέλλιος (VIII, 329). Гесихій також наводить іншу глосу πελείους, вказуючи, що так називають стариків епіроти і жителі о. Кос (який входить до групи південно-східних дорійських діалектів).

Глоса πάλκος *глина, болото* (класичне аттичне πηλός) має індоєвропейські витоки: д-інд. palvala- *калюжа*, palus *болото*, лит. rélkė *торф'яне болото калюжа*, латв. pelce, palce *мокрий луг*, алб. pellg *яма з водою*, румунське (далі рум.) baltă *болото* (з давньоіндоєвро-

пейським чергуванням основ *bal-/*pal-. Можна також припустити зв'язок з πέλαγος *море*, з чим пов'язана назва іллірійського племені Πελαγόνες.

Широкий ономастикон Гесихія також фіксує іншомовну лексику, позначену як діалектизми. Наприклад, Μάλειοι – назва лаконської вершини. Напрошуються порівняння з алб. mal *гора*, Malsia – назва гірської області в Албанії, рум. mal *берег*, іллірійське (далі іллір.) Malontum – назва гірської Дакії [21, с. 16], латв. mala *земля, країна, край, берег*, словенське moléti *виступати*. У словнику В. Ілліч-Світича наводяться паралелі також з неіндоєвропейських мов: тамільське malaī, малайялам mala, каннада male *гора, ліс* [5, с. 51], що вказує на широке неіндоєвропейське коріння догрецького субстрату. Оронім Γυράς, Γυραί на о. Тенос (група іонійських островних діалектів) швидше за все є загальною назвою, перетвореною на власну, етимологічно пов'язаною з γυρός *круглий* [15, с. 243] та алб. gur *гора, камінь*.

Чимало ботанічних та зоологічних назв, які не мають грецької етимології, мають паралелі в інших давніх мовах. Так, дорійські фітоніми ἄσκρα *вид каштана*, ἄσκρα *безплідне дерево*, беотійський топонім (еолійський діалект) Ἄσκρα пов'язують з латинським (далі лат.) aesculus *вид дуба*, звідки походить баскське azkar *вид дуба*. Глоса ἄσκούροι *якесь рослина* можливо містить протетичний звук α і може бути пов'язаною з лат. cognus *кузил*. Грецька назва лебеди βλίτον вочевидь пов'язана з наведеним Гесихієм діалектизмом βλινόν *горіле дерево*, який має зв'язок з алб. blini *липа*, лит. bliūde *ракута*.

Зоонім σεργοί (аттичне ἔλαφροι) цікавий графічним оформленням, яке доволі часто зустрічається у Гесихія, де графемою γ позначається зниклий звук F. При такому прочитанні σερφοί стає зрозумілою ізоглоса лат. cervus *олень*, давньо-пруське sigwis *серна*, слов'янське *серна*. Цей випадок також цікавий непослідовністю рефлексів задньоязикових палатальних у мовах кентом і сатем.

Таким чином, наведені приклади показують значимість лексикографічної праці Гесихія в якості важливого джерела свідчень з історичної граматики, історичної лексикології та діалектології грецької мови. Діалектні особливості грецької мови є базою для дослідження етимології догрецького субстрату. Дослідження лексики давньогрецьких діалектів дає новий матеріал для розробки проблем генетичних та ареальних стосунків грецької мови з мовами палеобалканських народів, питань лінгвогенезу як грецької мови, так й інших індоєвропейських мов. З іншого боку, зіставлення з даними давніх реліктових мов має цінність для порівняльно-історичного мовознавства.

1. Десницкая А.В. Албанский язык и его диалекты. – М., 1968;
2. Звонська Л.П. Історія грецької мови. – К., 2005; 3. Іванов В.В. Древние культурные и языковые связи южнобалканского, эгейского и малоазийского (анатолийского) ареалов // Балканский лингвистический сборник. – М., 1977; 4. Іванов В.В. Общеиндоєвропейская, праславянская и анатолийская языковые системы. – М., 1965; 5. Ілліч-Світич В.М. Опыт сравнения ностратических языков. – М., 1976; 6. Королев А.А., Нерознак В.П. К изучению "малых" индоєвропейских языков // Теоретические вопросы языкознания. – М., 1974. – С. 40–45; 7. Молчанов А.А., Нерознак В.П., Шарыпкин С.Я. Памятники древнейшей греческой письменности. Введение в микенологию. – М., 1988; 8. Нерознак В.П. Древняя индоєвропейская топонимия Балканского п-ва и Малой Азии // Теория и практика топонимических исследований. – М., 1975. – С. 13–20; 9. Нерознак В.П. Палеобалканские языки. – М.: Изд-во "Наука", 1978; 10. Николаева Т.М. Фонетическая природа греческого ударения // Палеобалканистика и античность. – М., 1989. – С. 44–54; 11. Тронский И.М. Вопросы языкового развития в античном обществе. – Л., 1973; 12. Тронский И.М. К вопросу о месте греческого ударения // Язык и стиль античных писателей. – Л., 1966; 13. Andriotis N. Lexicon der Archaismen im neugriechischen Dialekten. – Wien, 1974; 14. Blumen-thal A. Untersuchungen zur Vorgeschichte der griechischen Sprache nebst lexikographischen Beiträgen. – Stuttgart, 1930; 15. Chantraine P. Dictionnaire étymologique de la langue grecque. – Paris, 1968; 16. Frisk H. Grie-

chisches Etymologisches Wörterbuch. – Heidelberg., 1961–1971; 17. Heubeck A. Praegraeca. Sprachliche Untersuchungen zum vorgriechisch-indogermanischen Substrat. – Erlangen, 1961; 18. Hesychiei Alexandrini Lexicon I-V. – Ienae, 1858–1868 / Recensuit Mauricius Schmidt; 19. Hesychiei Alexandrini Lexicon. – Hauniae, 1953. – Vol. I. – Hauniae, 1966. Vol. II / Recensuit Kurt Latte; 20. Liddell & Scott. A Greek-English

Lexicon. – Oxford, 1985; 21. Mayer A. Die Sprache der alten Illyrier. – Wien, 1957; 22. Schwarz W. Marginalien zur Glossenkritik am Hesychielexicon. – Würzburg, 1966; 23. Θωμοπούλου Ι. Πελασγικά. – Θεσσαλονίκη, 1994.

Надійшла до редколегії 08.09.10

О. Климентова, канд. філол. наук

УКРАЇНСЬКА БІБЛІЙНА КРИТИКА ТА ЗАСОБИ ВЕРБАЛЬНОЇ СУГЕСТІЇ

Проаналізовано етапи входження української мови у богослужбний обряд Української Православної Церкви, україномовні переклади біблійних текстів та динаміка витворення засобів вербального впливу в сакральному тексті. Розглянуто не аналізовані раніше аспекти релігійної комунікації.

The stages of Ukrainian language admission into the ceremony of divine service of the Ukrainian Orthodox Church, Ukrainian translations of Biblical texts and dynamics of creation means of verbal suggestion in the sacred texts are analyzed, as well as some aspects of religious communication.

Біблійна критика розвивається на межі різних дисциплін, метою яких є точна інтерпретація Біблії. Тривалий час вона була зосереджена на історичній проблематиці, авторстві текстів, його джерелах, списках тощо. Проте на сучасному етапі в ній розвиваються нові напрями, що концентрують дослідницьку увагу або на самому тексті (критика риторики, критика канону, нова критика), або на його сприйнятті читачем (лібералістська, феміністська, критика аудиторії). Предметом дослідження в цій статті є коло питань, що торкаються як текстологічної проблематики, так і комунікативної. Метою статті є відтворити основні етапи входження української мови в релігійну комунікацію через сакральний текст, показати об'єктивні та суб'єктивні чинники, що впливали на цей процес. Аналіз здійснюється з урахуванням функцій, що властиві сакральному тексту.

Попри те що кожний читач сприймає багаторазово трансформований біблійний текст по-своєму, ця Книга Книг віками несе світу християнські істини, через неї ми отримуємо послання від Бога. Це стає можливим завдяки унікальній текстовій організації Біблії, що є складною та багаторівневою. Найнижчим шаром є фонетичний. Одна з найскладніших проблем, з якою одразу стикаються перекладачі, – як відтворити ритмічну самобутність оригіналу? – продовжує залишатись у фокусі дослідницьких інтересів.

Є багато свідчень про те, що в давнину біблійні тексти не читали, а співали – виголошували кантіляційно (від *cantilla* – пісня). Кантіляція – це читання-спів, коли голосом показується своє ставлення до змісту біблійного уривку. Вона допомагає людині висловити свої душевні почуття до Бога, проте так, щоб і слухачів захопити й дати їм задоволення. Кантіляція – це мелодійне виголошення Святого Писання [5, с. 88]. На жаль, уже в грецьких перекладах традиційну для найдавнішого періоду звуко-ритміку біблійних текстів відтворити було важко. Біблії з кантіляційними знаками, що показували цей спосіб виголошення тексту, були величезною рідкістю і дуже дорогими. Зазвичай, манера співного виконання серед євреїв передавалась усно і вони не ділилися цими знаннями з чужинцями. І.Огієнко пише, що "ця дивна "мовчанка" талмудистів про біблійне віршування була власне політично-релігійним навмисним замовчуванням справи біблійної поезії, а не випадковою мовчанкою" [5, с. 156]. Тексти переписувались без кантіляційних знаків. Коли при перекладі постала проблема відтворення цих знаків у повному обсязі (бо без них декодування тексту є неповноцінним), зважаючи на їхнє різноманіття й тенденцію втаємничення, вирішити її без втрат було неможливо. Вдалося з'ясувати, що існували своєрідні ритмічні матриці для прозових і поетичних текстів, для текстів із різним емоційним забарвленням тощо. Вони були витворені тривалою традиці-

єю сакралізації тексту: за свідченням Філона Іудея, євреї свою метрику перейняли від єгиптян. Саме в Єгипті Мойсей вивчав поезію [5, с. 142]. Наприклад, ритмічна форма кінá (жалобна пісня, плач за покійником), за якої заключна частина стопи, що коротша за попередню, ніби тихо зникає, розчиняється, – і в цьому секрет її мінорного впливу на слухача, була знайдена дослідниками і в арабів – у них це форма коліскової. Але цікаво, що у біблійних текстах ця форма використовувалась і для віршів із насмішкою, фіксуючи незрозумілий для нас емоційний ефект. Він руйнує логіку її призначення, проте засвідчує, що "біблійний поет свідомо вживає певної форми при певних випадках" [5, с.166]. Це підводить до думки, що були й інші спеціальні ритмічні форми, яких, на жаль, не вдалося зберегти в перекладених текстах. Іще Ориген (185–254) зазначав: "Гебрійські вірші інші, як наші... Грецькі перекладачі Біблії розкладали один гебрійський вірш на два" [5, с.143], тому, зрозуміло, механізми його впливу на аудиторію видозмінювались. І.Огієнко констатує: "Це Оригенове свідчення високо цінне, – воно свідчить не тільки про біблійну поезію, але й про невдалий грецький переклад її, а за грецьким – наш церковнослов'янський" [5, с.143].

Переклади грецьких та латинських текстів слов'янськими мовами мають свою історію процесу унеможливлення точного відтворення священного першоджерела. Створивши азбуку, Кирило і Мефодій уже в перші роки своєї моравської місії розпочали переклад текстів Святого Письма. Насамперед перекладалися ті тексти, які були необхідні для проведення ритуалу. Регламентувався практичними потребами не тільки вибір текстів для перекладу, але й сам переклад максимально наближався до неопітів. Кирило і Мефодій започаткували певну слов'янську традицію у відтворенні біблійних текстів. Справа, започаткована ними, була винятковою важливістю, і лише з плином часу з'явилася певна критичність в оцінці досвіду першопрохідців. У найдавніших перекладних біблійних текстів була суттєва відмінність від оригіналів: "Церковнослов'янський переклад православної Біблії не брав під увагу віршової форми при перекладі поетичних біблійних Книг, і це була велика недочота його, бо цей переклад тепер менше впливає на читача та слухача, бо той і самої мови вже не розуміє, і для нього нічого вже не промовляє про високу поетичність цих Божих Книг" [5, с.107].

Єврейські біблійні тексти співались, і поетичні, і прозові, вони мали виразну ритмічну природу. "Але перші перекладачі не звернули належної уваги на те, що Біблія співається, що біблійна мова – мова високої співної якості, мова Божя. Скажімо, брати Костянтин і Методій, що перші в IX віці переклали Біблію на давньоболгарську мову, були з походження греки, і вже тому не могли своїм пере-